

Módszer

Valamely tevékenység eljárás módja, amelyet bizonyos elvek, szabályok, valamint a gyakorlat alapján fejlesztenek ki, rögzítenek és alkalmaznak visszatérő, rendszeres jelleggel. A módszer lehet kifejtett, részletezett, de lehet bennfoglalt, burkolt formájú is. Bármely módszer a valóság bizonyos összefüggését – elveit, szabályait, mozgását, konkrét megoldásait – veszi át és alkalmazza az emberi cselekvés körében. Ezért a módszer mindenkor valóság jellegű, miközben a cselekvés szükségképpen szabadsága ezt a jelleget komplementer módon gazdagítja. Miként a valóság is sokvonatkozású, a módszer is ilyen kezdve a legegyszerűbb technikai megoldásoktól (emelő, kerék) a komplex mozgásrendszereken keresztül (szökőkút, robbanómotor stb.) az atomhasadás vagy a részecske-összefonódás (*quantum entanglement*) elvének gépi alkalmazásáig (kvantumszámítógépek). A módszer nemcsak abban követi a valóságot, hogy annak bizonyos elveit megállapítja és alkalmazza egyfajta modellben, hanem főképpen abban, hogy képes erre a megállapításra, azaz a cselekvésben megvalósuló szabadság gyakorlására. A módszerről való gondolkodás ez utóbbi kiemelt esete, amely azt is felismeri, hogy a módszer valóságvonatkozása nem merül ki elszigetelt természeti megoldások mimézisében (a négylábú felszíni mozgás matematikai és mechanikai leképezésétől kezdve a DNS-módosításokkal elért biológiai fejleményekig), hanem eljut a természet, a történelem és a módszer ész átalakításának és megújításának ambiciózus távlatáig. Ez utóbbi a filozófiai gondolkodás kezdetétől jelen van, amikor Platón a gondolkodást a kozmikus mozgásösszefüggés megállapításaként és alkalmazásaként határozza meg (*Timaios* 47b), illetve a *nousz* feladatát abban látja, hogy a kozmikus és emberi közösséget teljes megújuláshoz segítse, ti. a megtisztulás és megvilágosodás, a filozófia szerepe által (*Állam*). Mindezen túl megjelenik a módszer radikális elvetése olyan gondolkodóknál, mint Heidegger, aki kiemeli a valóság (lét) redukálhatatlanságát, azaz ismételhetetlenségét, ami a létfeledéssel szemben kifejlő gondolkodás jellemzője. Felfogása szerint e gondolkodás gyökeresen eltér a filozófia ismétlésen alapuló távlatától, aminek végső kifutása az ész gigantikus elgépiesítése, a technika. Amennyiben a módszer elveiről beszélünk, a módszertan vagy metodológia kifejezést használjuk. A módszer az elvek alkalmazása, azaz bizonyos folyamatok szabályozott menete. A fizikai, biológiai, lelki vagy szellemi folyamatoknak sajátos lefolyási módjuk van, amelyek szabályai, anyaga, célja és eredménye

együttesen alkotják a módszer egészét. Az egyes tudományágaknak éppúgy sajátos módszerük van, mint a technikai eljárásoknak, termelési folyamatoknak vagy a filozófiai gondolkodásnak. Minden esetben elvek alapján kerül sor az eljárás mód kialakítására, ezért a módszer feltételezi a vonatkozó elvek rendszerét, észszerű összefüggését és áttekinthető szerkezetét. A rendszer a módszer alkalmazása során változhat, ami visszahat az eljárásra; rendszer és módszer egymással kölcsönhatásban állnak akkor is, ha a módszer véletlenszerű, a rendszer pedig kifejtetlen. Minden módszer eredményre irányul, amely elvileg lehetséges és tényleges; folyamatszerű, ezen belül lépésekből áll, amelyek egymással értelmes kapcsolatot képeznek. A logikai jelleg az általánostól a részlegesig, illetve a részlegestől az általánosig vezet, a két szintet összekapcsolja; a módszer ellenőrizhető, ismételhető, korrigálható vagy módosítható; sőt elvethető, és új módszerre cserélhető. A módszertan ekképpen a gondolkodás működését tárja fel, ezért bizonyos értelemben maga a filozófia (metafilozófia). A filozófiai módszertan egységes, ezen belül több szinten jár el. Először azt vizsgálja, mi a módszer magva; másodszer azt, hogy a módszerben milyen szerepet játszik az intencionalitás; harmadszor, miféle speciális módszerformák azonosíthatók; negyedszer, a filozófiatörténet anyagában milyen módszertani elgondolások találhatók. Végül a filozófiai módszertan vázolja a voltaképpeni „örök módszert”, a *methodus perennist*, amely a fentieket egyesíti, de rajtuk túllépve a változás elvét, és magába olvasztva újdonságot hoz létre. A *módszer magva* az eredmény, vagyis bizonyos folyamat célbaérése, beteljesülése, eredményessége. Ez az eredmény mint cél a módszertani mozgás értelme. Még akkor is ez mozgatja a módszert, ha a konkrét esetben eredménytelen vagy a megcélzottól eltérő eredményt hoz. S noha az eredmény a módszer értelme, konkrétan az eredmény lehet az előzetesen megcélzottól eltérő, azt cáfoló, a célra visszaható, azt átalakító. Az eredménytelenség mint konkrétum ugyancsak eredmény, ami a módszer átalakítását vonja maga után. Átlagosan az eredményesség a termékenység mintáját követi: a mag termést hoz; a módszer eredményre vezet, legyen ez természeti, tudományos, spirituális, praktikus, társadalmi vagy politikai. Mindegyiket meghatározza az eredménytelenség kontúrja, amely a módszerfolyamat megváltoztatását követeli. A magvető példázata eligazító: a magok szétszórása konkrét eredményre, a termés céljára irányul akkor is, ha számos mag rossz helyre hull. S ami

Szurcsik József,
Jelenés,
2021
© Szurcsik
József

az eredeti példázatból kimarad: a magvetés tevékenysége együtt jár a magvetés kudarcával, s a kettő együtthatása a régi eljárás módosításához, akár új eljárás kialakításához is vezethet (Máté evangéliuma 13: 1–9). A *módszer intencionalitása* a teleológia konkrét kifejlése. Az egyes módszerek az intencionalitást különböző értelemben alkalmazzák. A természeti folyamatok teleologikusak, tág értelemben intencionálisak, mivel az előzetesen felfogott eredményesség mozgatja őket, amiben helyet talál az említett eredménytelenség is. Adatolható az intencionalitás kozmológiai jelenléte (antropikus elv, tervszerűség), ám konkrét formái az élővilágban mutatkoznak meg (biológia). Itt elsődlegesen a természeti intencionalitást találjuk, amelynek magasabb szintje az állati és az emberi intencionalitás. Az ember nemcsak fizikailag, biológiailag vagy ösztönösen eredményközpontú, hanem a cselekvés logikájának megfelelően szabadon az. Ez még a játék vagy a szórakozás és szórakozottság sokféle formájában is megjelenik, amelyekben váratlan eredmény születhet, ahogyan ezt Arkhimédész heuréka-története vagy Newton legendás almája mutatja. Az „aha-élmény” e beszámolóit kifejezik, hogy a módszertani intencionalitás gyakran kiszámíthatatlan, miközben a cselekvés, az emberi lét ön- és világértelmezése átfogóan teleologikus és eredményközpontú. A pszichológia egyes kutatásai szerint az egészséges emberi pszichikum teleologikus, eredményközpontú még akkor is, ha az eredmény fogalmát gyakran az átfogó narratívák mellőzésével, nemegyszer a kudarc jelentékeny szerepével együtt fogjuk fel (Frankl). A *speciális módszerfogalmak* köre feltételezi az intencionalitás és teleologi-

kusság magas szintjét, azaz eljárások tudatos alkalmazását bizonyos eredmények elérése végett. Ezen esetekben is áll, hogy a módszert a cél mozgatja, s határozza meg tartalmilag is. A „kísérletezgetés” sem kivétel, mivel feltételezett eredményre irányul, amit a kísérlet vagy elér, vagy nem, avagy olyan eredményt ér el, amely nem az eljárásnak konkrét célja. Ezért az eredmény és az eljárás, vagyis a módszer a korrelációs a priori hatálya alatt áll. Ezen belül a módszer 1. kibontható az eljárás elveiből (normatív módszer); 2. feltárható az előzetesen felfogott eredményből (deduktív módszer); 3. kikövetkeztethető az egyes lépésekből (induktív módszer); 4. a lehetőségi feltételek feltárásával megkonstruálható (reduktív módszer); 5. avagy kiszámíthatatlanul, véletlenszerűen észlelhető (intuitív módszer). Ezen eljárások mindegyike megjelenik a legkülönbözőbb gondolkodás- és cselekvésformákban, a köznapi életben éppúgy, mint a mesterségekben, a speciális módszert igénylő területeken vagy az egyetemes módszertanban. Példaként álljon itt egy szög beverése a falba. A szükséges módszer levezethető az előzetesen felfogott eredményben feltárolt elvekből, ti. a cél mivoltából, a szükséges cselekvésből, a felhasznált anyag, az alkalmazandó szerszám jellegéből. Mindez a módszer tartalmára nézve normatív. Az eredményből kiindulva konkretizálható a módszer valamennyi szükséges eleme. A módszer alkalmazása során kiviláglik a módszer finomításának szükségessége, ennek a hogyanja. Feltárolnak további előzetes feltételek is, pl. a szög, a kalapács, a fal anyagának jellege (hajlékonyság, sűrűség, törekenység stb.). Megjelennek véletlenszerű felismerések, pl. a szög beverésének szükséges iránya, az erő kifejtés intenzitása vagy a kéztartás mikéntje. Mindezt átfogja a cselekvés eredményjellege. Fontos, hogy a most jelzett eljárás szintjei éppúgy megjelennek egy kozmikus távcső megtervezésében és legyártásában, mint speciális részecskegyorsítók építésében, vagy egy katonai haditerv kialakításában és végrehajtásában. Az előzetes módszertani séma minden esetben kiegészül, módosul, változik a megvalósítás során, s az általános teleologikus keretben mindenkor fennáll az eredmény elvételének a lehetősége is. A filozófiatörténet folyamán a fenti kereteken belül többféle módszerfogalom fogalmazódott meg. 1. Platón dialektikája, amely a beszélgetésben és a gondolkodásban feltárolt lényegszemlélet módszere (szemlélet). 2. Arisztotelész analízise, amely feltételezi a teleologikus keretet, ezen belül induktív következtetéssel él. 3. A keresztény teológia diszciplináris megközelítése, amely a teológiát elválasztotta a filozófiától, az előbbi forrását a kinyilatkoztatásban, az utóbbiét a természetes ész logikailag meghatározott körében jelölte ki. E szerint a teológia a normatív módszer, míg a filozófia deduktív és induktív alapon működik. 4. Az újkori rendszerfelfogások a teológiai ismeret teljes-

ségéből kiindulva a természetes ismeret önállóságát vezették le, vagyis a valóság rendszerjellegét. Ez meghatározta az újkori filozófiai gondolkodást, s ezen keresztül a szaktudományokat, ahogyan ezt Descartes megalapozó, a végső bizonyosságot feltáró módszere mutatja. 5. A transzcendentális módszer Kant munkáiban került részletes kifejtésre, lényege az előzetes, burkolt ismeretek és elvek kifejtése, az „ész kritikája” (azaz elemzése). 6. Az induktív-empirikus módszer a kísérleti tudományok elterjedésekor vált különösen népszerűvé, ám az eredeti felfogásoktól eltérően egy ponton elhagyta a teleológia keretét, s teret biztosított a szabad kísérletezésnek – az emberi test élveboncolásától (Hérophilosz, Kr. e. 335–280) kezdve a fizikai „két rés kísérletig” (Thomas Young, 1773–1829 s. követői). 7. A fenomenológia intuitív módszere a tapasztalatban adódó lényegszemlélet, míg 8. a hermeneutika kifejtő-magyarító módszere a lényegvet folyamatként, létesülésében fogja fel, ami lehetővé teszi a lényeg konstrukciós, rekonstrukciós, akár relativista felfogását is (dekonstrukció). 9. A leíró és normatív módszer a társadalomtudományokban a fenomenológiai-hermeneutikai pályát követi, mivel helyet biztosít a megfigyelésen alapuló leírásnak, majd az erre épülő ideáltípus kialakításának, amely gyakran a cselekvés normája. Az ideáltípus induktív célfogalom, nem logikai előzetes, s különösen nem fenomenológiai lényeg. 10. A pozitívizmus logikai-empirikus eljárása egyesíti a köznapi tény kiemelt szerepét a logikai összefüggések hangsúlyozásával, ami végül is a logika elsőbbségét jelenti, feltételezi ennek előzetességét, átfogó jellegét és érvényét. A történeti módszerfogalmak áttekintése megmutatja, hogy az egyes

módszertani viták, pl. a természet- és humántudományok elkülönítése kapcsán, csak akkor értelmeseek, ha feltételezik az egységesen tárgyalható módszertani keretet. Érvényes ez akkor is, ha a két tudományterületet élesen elválasztják, és akkor is, ha összefüggésben fogják fel őket, azaz az egységes módszertan mindkét esetben megkerülhetetlen követelmény. Ez a módszertan szükségképpen átfogó, filozófiai. A specifikus szakterületek módszertani imperializmusa, azaz kiterjeszkedésük más diszciplínákra, vagy akár a tudás teljes területére, egyoldalúsághoz vezet (naturalizmus). Maga a módszertan szükségképpen transzcendálja az egyes szakterületi módszerek körét, ezáltal fölöttük áll, metamódszertant képez. Ennek tartalmaként használhatjuk a *methodus perennis* kifejezését, ha ezen nem rögzített eljárásort értünk, amely elveken és axiómákon nyugszik. A kifejezés arra mutat rá, hogy a módszertan lényege maga a valóság, ami meghatározhatatlanul, mindent megelőzően és meghaladóan, mindent átjárva és mindentől elkülönülten maga az, ami. Ezt csak szabadon gondolhatjuk el (igazság), miközben az elgondolás a valóság feltárulásának bizonyul. Ez utóbbi az apokaliptika módszere (reveláció), amelyben a szabadság szabadon járul hozzá a valóság teljességéhez, végeredményben újdonságához. Eszerint minden módszer végső kerete a valóság újdonsága, amit az újragondolás, a megújítás, a kreativitás és az invenció különböző tárgyterületeken és formákban valósít meg. Ebben az újszerűségben mindenkor lehetséges az eljárások kiegészítése, finomhangolása vagy módosítása azon kereten belül, amely az átfogó eredményesség körében egyaránt helyet biztosít a szisztemikus kidolgozottságnak és az intuitív módon kibomló felismerésnek.

TOVÁBBI IRODALOM

- Kuhn, Thomas: *The Structure of Scientific Revolutions* (1962);
- Feyerabend, Paul: *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge* (1975);
- Bunge, Mario: *Emergence and Convergence. Qualitative Novelty and the Unity of Knowledge* (2005);
- Cappelen, Herman – Szabó Gendler, Tamar – Hawthorne, John (eds): *The Oxford Handbook of Philosophical Methodology* (2016);
- D’Oro, Giuseppina – Overgaard, Søren (eds): *The Cambridge Companion to Philosophical Methodology* (2017).